

GELENEKSEL ALEVİLİKTE İBADET HAYATI VE ALEVİLERİN TEMEL İSLÂMÎ İBADETLERE YAKLAŞIMLARI*

Cenkü ÜÇER**

ÖZET

Bu çalışma, Geleneksel Alevilikteki ibadet telakkilerini ele almaktadır. “Soya dayalı tarikatlar” şeklinde tanımlanabilecek Geleneksel Alevilik, bütün telakkilerini tasavvuf/tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmıştır. Bu durum ibadet hayatı göz önüne alındığında daha net ortaya çıkmaktadır. Bir zikir ayini olan “cem”i ibadet hayatlarının merkezine alan Aleviler, temel İslâmî ibadetler olarak bilinen namaz, oruç, hac vb. ibadetleri de kendilerince yorumlayarak bütün ibadet telakkilerini tarikat hayatı kalıplarında şekillendirmişlerdir.

THE PRAYER/RELIGIOUS LIFE IN THE TRADITIONAL ALAWİSM(ALAWIYYUN) AND THEIR APPROACHES TO THE BASIC ISLAMIC PRAYERS

ABSTRACT

This paper deals with the practices of prayer in the traditional Alewism(Alawiyyun). The traditional Alewism(Alawiyyun) which can be labeled as “a sufi (dervish) order based on ancestry (lineage)” takes all its views/thoughts from mysticism/sufism (a dervish order). This situation is seen more clearly in their understanding and practicing of prayer. The Alawis who take “Cem/ Jam (Gathering)” which is a kind of reciting of God’s name (zikr) as the center of their prayer life interpret all kinds of prayers such as daily prayers, fasting, pilgrimage to Mecca etc as known as the basic prayer of Islam in the frame of life of sufism (dervish order.)

Giriş

Bu makalede, Tokat bölgesinde yürütölen alan araştırmasında elde edilen verilerden hareketle Geleneksel Alevilikteki ibadet telakkileri ele alınacaktır. Makalemize başlarken öncelikle başlık için neden “Geleneksel Alevilik” nitelemesinin tercih edildiği hakkında birkaç noktaya değinmek yerinde olacaktır. Bölgede yürüttüğümüz çalışmada Aleviler arasında epistemolojik kabuller anlamında farklılıkların olduğu görölmüştür. Buna göre, Alevileri “ilham ve keşfi bilgi kaynağı” olarak kabul edenler ve etmeyenler şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür. Geçmişten günümüze Alevi denildiğinde “ilham ve keşf merkezli telakkiler”in anlaşıldığı muhakkaktır. Nitekim

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi’nce 28-30/09/2005 tarihlerinde düzenlenen *I. Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu* için hazırlanan “*Geleneksel Alevilikte İbadet Telakkileri*” adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., OMÜ İlahiyat Fakóltesi Araştırma Görevlisi, e-mail:cucer@omu.edu.tr

epistemolojik anlamdaki bu kabullerin Alevîler arasında da tartışmalara sebep olduğu görülmektedir. Öyle ki, ilham ve keşfi kabul etmediği halde kendilerini Alevî olarak isimlendirenlere, bu kullanımlarından dolayı itiraz edilmekte ve bizim burada Geleneksel Alevîlik olarak nitelendirdiğimiz ilham ve keşf merkezli Alevîliğin “asıl Alevîlik olduğu, bu geleneksel yapı dışında önerilen Alevîlik türlerinin Alevîliği ifade etmediği, dolayısıyla bu uydurulan yeni yolların Alevîlik olarak adlandırılmaması, aksine Alevî kelimesi haricinde başka kelimelerle isimlendirilmesi gerektiği” ısrarla vurgulanmaktadır.¹ Dolayısıyla biz de makalemizde ilham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak kabul eden Geleneksel Alevîlikteki ibadet telakkilerini ele alacağız.

I. Alevîlik

Bu girişten sonra Geleneksel Alevîlikten ne anlaşılması gerektiği hakkında bir çerçeve çizilebilir. Bilindiği gibi, sözlükte “Ali’ye mensup”, “Ali’ye ait” ve “Ali soyundan olan” anlamlarına gelen Alevî kelimesine² terim olarak siyâsî, itikâdî ve tasavvufî açıdan çeşitli anlamlar yüklenmiştir.³ Bu terim siyâsî alanda, Hz. Ali’nin birinci halife olması ve halifeliğın onun soyundan gelenlerce yürütülmesi gerektiği yönündeki kabullere sahip olanlar için kullanılmışken; itikâdî alanda Hz. Ali’yi en üstün sahabî olarak görenlerin yanı sıra, kendisine peygamberlik konusunda paye verenlerden, ulûhiyyet atfedenele varıncaya kadar, çok geniş bir yelpazede ifade edilebilecek çeşitli inançları taşıyanlar, bu terimin kapsamında değerlendirilmişlerdir. Tasavvuf alanında ise silsilelerini Hz. Ali’ye dayandıran tarikatlar genel olarak Alevî -meşrep- olarak isimlendirilmiş, aynı zamanda cehri zikri tercih eden tarikatlar da Alevî kelimesi ile nitelendirilerek, Hz. Ali de cehri zikri benimseyenlerin piri olarak kabul edilmiştir.⁴

Alevîlik için son derece önemli olan deyişlerde, Alevî kelimesinin, XIX. yy. öncesinde yaşayan ozanlarca kendilerini tanımlayan bir sıfat

¹ Bkz.: Mehmet Yaman, *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân*, İst., 2001, s. 16.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire, ty., c. IV, s. 3095; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1998, c. IV, s. 229; Ayrıca bkz.: Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkilap ve Aka Kitabevleri, İst., 1977, s. 19; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İst., 1993, s. 233; Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, *DİA*, c. II, İst., 1989, s. 368-369.

³ Ocak, *agm.*, s. 368-369.

⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilap Kitabevi, İst., 1953, s. 199; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İst., 1990, s. 201-202. Kelimenin ıstılah olarak kullanımı ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Cenkü Üçer, *Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005, s. 15-17.

olarak kullanılmasına rağmen,⁵ kelimenin Anadolu'da söz konusu gruplar için kullanımının XIX. yy.da olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir.⁶ Bununla beraber, Tokat bölgesinde yürüttüğümüz alan araştırmamızda, günümüzde Alevî kelimesinden, kelimenin **ıstılahî bütün anlamlarının bir bileşkesinin** anlaşılması gerektiği görülmüştür. Buna göre, Tokat bölgesindeki Alevîlerin, gerek Hz. Ali'nin birinci halife olması gerektiği yönündeki kabulleri, gerek onun en üstün sahabî olmasından, kendisine birtakım ilâhî sıfatlar atfedilmesine varıncaya kadar çok farklı da olsa, hakkında bazı inançları benimsemeleri, gerekse tarikat silsilelerini Oniki İmam'dan biri yoluyla Hz. Ali'ye ulaştırmaları, "*Alevîlikten, ıstılahî alanlarda kullanıldığı bütün anlamların bir bileşkesinin anlaşılması gerektiği*" yönündeki tespitimize temel gerekçe oluşturmaktadır. Nitekim, Hz. Ali'yi en üstün sahabî ya da velâyet kapısının piri olarak görseler dahi, Rufâilik, Kâdirilik vb. silsile ve zikir şekli itibarıyla "Alevî meşrep" kabul edilen tarikatların, Alevî olarak isimlendirilmemeleri yukarıdaki tespitimizi destekleyen fiili bir durumdur. Bu da Alevî kelimesinin daha çok İslam tarihinde siyasi alanda halifelerin kronolojik sıralamasından farklı bir kabule sahip olarak, Hz. Ali'nin birinci halife olması ve hilafetin onun soyundan gelenlerce sürdürülmesi gerektiğini savunan gruplar için ayırıcı bir niteleme olarak kullanılageldiğini göstermektedir. Zira yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, gerek –bütünüyle olmasa da– itikadî alanda, gerekse tasavvuf alanında birbirleriyle aynı kategoride değerlendirilebilecek benzer grupların hepsinin Alevî olarak isimlendirilmemesi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Günümüzde Alevî kelimesinin neyi ifade ettiği Tokat bölgesinde, kendileriyle mülakat yapılan kişilerin yaptıkları tanımlarda görülebilir. Bölgedeki insanların yaptıkları tanımlarda, hepsi konuyu farklı açılardan ele alsalar bile, Alevîlikle ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre, bölgedeki insanların Alevîlik tanımlarında "Hakk-Muhammed-Ali", Hz. Peygamber, Hz. Ali, Kur'an, Ehl-i Beyt, tecellî ve evliyâ kültü vb. inançlar; dört kapı-kırk makam ve üç sünnet-yedi farz gibi âdâb ve erkân; eline-diline-beline sahip olmak, döktüğünü doldurmak, ağlattığını güldürmek, aç doyurmak, açık giydirmek, başkalarını kendi nefesine tercih etmek vb. ahlakî ilkelerin ağırlık kazandığı ve Alevîliğin **tarikât** şeklinde tanımlandığı görülmektedir.⁷

⁵ Pir Sultan Abdal'a atfedilen ilgili bir şiir için bkz.: Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, Özgür Yay., İst., 1989, s. 188-189. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Üçer, *age*, s. 41.

⁶ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev.: Turan Alptekin, Cem Yay., İst., 1994, s. 53.

⁷ Üçer, *age*, s. 34-38.

Bilindiği gibi, İslâm coğrafyasının pek çok bölgesinde varlıklarını devam ettiren ve çok farklı isimler altında bulunan tarikatlar fiili, insanî, fikrî ve maddî birtakım ortak unsurları⁸ ihtiva ederler. Yapılan bu tanımlardaki ifadeler doğrultusunda, bir şeyin tarikat olarak nitelendirilebilmesi için gerekli; zikir, seyr-u sulûk vb. fiili; pîr, şeyh, halife, derviş, inâbe-biat, silsile vb. insanî ve tekke gibi maddî unsurlar göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında, gerçekten de tanımlarda dile getirilen hususlar doğrultusunda Aleviliğin tarikat olduğu şeklinde bir gerçek ile karşılaşmaktadır. Nitekim, Alevî ibadet hayatının temelini oturtulan cemlerin birer zikir toplantısı olması, Alevilikteki İkrar Verme Ceminin aslında bir tarikata giriş, inâbe-biat uygulamasından farklı bir şey olmaması,⁹ diğer tarikatlarda olduğu gibi, pîr, şeyh, dede, rehber, tâlip (mürîd) şeklindeki bir hiyerarşik yapılanmanın bulunması, bazen sözlü de olsa kimi Zeyne'l-Abidin,¹⁰ kimi İmam Cafer,¹¹ kimi Musa Kazım¹² ve kimi de İmam Rıza¹³ aracılığı ile silsilelerini Hz. Ali'ye ulaştırmaları¹⁴ ve Alevîlerin kendilerince metbu ocak¹⁵ denilen ana ocak/baş ocakların tekeleri durumundaki merkezler etrafında bir yapılanma sergilemeleri ve her bir grubun müstakil olarak varlığını sürdürmesi, Alevilik şemsiyesi altında toplanan bütün grupların birer tarikat olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, cem esnasında coşkuyu sağlamak için okunan deyiş ve nefeslerin, diğer tarikatlardaki ilahîler,¹⁶

⁸ Kara, *age.*, s. 200-271; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İst., 1995, s. 107-169.

⁹ İlhan Cem Erseven, *Alevilerde Semah*, Ant Yay., İst., 1996, s. 206; Metin Bozkuş, *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*, Sivas, 2000, s. 208; Esat Korkmaz, *Anadolu Aleviliği*, Berfin Yay., İst., 2000, s. 373; Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Araştırma Yay., Ank., 2004, s. 166.

¹⁰ *Eyüp Yıldırım*, 1931 Tokat Çerçi doğumlu, ilkokul mezunu, Zeyne'l-Abidin Ocağı Dedesi.

¹¹ *Mustafa Pekgöz*, 1959 Doğlacık doğumlu, ilkokul mezunu, İmam Cafer Ocağı tâlibi.

¹² Pek çok Bektâşi'nin kendilerini Musa Kazım'a bağladıkları bilinen bir husustur.

¹³ *Nesimi Yıldız*, 1931 Zile Küçükaköz doğumlu, İmam Rıza ocağına bağlı Şihanlı aşireti Dedesi, okur-yazar, Dedeci Bektâşi; *Yusuf Özer*, 1933 Zile doğumlu, ilkokul mezunu, İmam Rıza ocağı Dedesi, Dedeci Bektâşi; *Sadık Arslan (Güzel Dede)*, 1924 Erbaa Keçeci doğumlu, okur-yazar, Keçeci Baba sülâlesinden dede.

¹⁴ Bu geleneğin bölge dışındaki Aleviler için de söz konusu olduğu bilinmektedir. Bkz.: Cemal Şener, *Benim Kabem İnsandır*, Ad Yay., İst., 1996, s. 98-99. Nitekim Çankırı bölgesinde bulunan Seyyid Hacı Ali Türabî Ocağının silsilesini Muhammed Bakır yoluyla Hz. Ali'ye dayandırdığı görülmektedir. Bkz.: Alemdar Yalçın-Hacı Yılmaz, "Bir Ocağın Tarihi: Seyyid Hacı Ali Türabî Ocağı'na Ait Yeni Bilgiler", *HBVAD*, S.,26, Ank., 2003, s. 85. Bu gruplar için söz konusu durumun tarihsel süreçte nasıl gerçekleştiğiyle ilgili olarak bkz.: Baha Said, "Türkiye'de Alevî Zümreleri: Tekke Aleviliği-İctimâî Alevilik", *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, haz.: İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000, s. 119.

¹⁵ Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yay., İst., 1995, s. 206.

¹⁶ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ank., 1966, s. 301-302. Bu konuda ayrıca bkz.: İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İst., 1999, s. 24-25.

kullanılan saz ve keman gibi enstrümanların, kudüm, def veya ney ile aynı mahiyette olmasına¹⁷ ek olarak, Alevilerin gerek temel kaynak olarak kabul edilen eserlerinde, gerek ozanların deyişlerinde ve gerekse bölgede mülakata tabi tutulan kişilerin ifadelerinde kullanılan dört kapı-kırk makam, üç sünnet-yedi farz, velâyet, kutb, ilham vb. örnekleri çoğaltılabilecek kavramların ana iskeleti oluşturduğu terminoloji göz önüne alındığında, Aleviliğin tarikat olarak değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Günümüzde Alevî kelimesiyle nitelendirilen gruplar, her bir grupta Dedeliğin babadan oğula geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, yine tarikatlarının işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer gruplardan olanların tarikatlarına alınmaması (Bektâşiliğin Babağan kolu hariç), “soy sürme”nin esas olması vb. özel bazı hususlar dolayısıyla **“soya (ocaklara) dayalı tarikatlar”** şeklinde nitelendirilmelidir.¹⁸ Nitekim varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de söz konusu gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Bu da söz konusu bu yapılanmaların¹⁹ net olarak **“soya dayalı tarikatlar”** şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu’da yaşayan Aleviliğin **soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar (topluluklar) bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram** olduğunu göstermektedir.

Geleneksel Alevilikteki ibadet telakkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla bölgede yaptığımız çalışma sonucunda ulaştığımız bir Alevilik tanımını dikkatlere sunmak yararlı olacaktır: Buna göre Alevilik, *inanç esasları noktasında farklı kabul ve yorumlarda bulunmakla beraber büyük oranda temel İslamî inançları benimseyip bunları **Hakk-Muhammed-Ali** üçlemesiyle formüle ederek bunu da daha çok **ulûhiyyet-nübüvvet-velâyet** çerçevesinde anlayan, **Ehl-i Beyt** merkezli bir dünya ve ahiret görüşünü benimseyen, ibadet hayatını tarikat hayatı kalıplarında şekillendirip sadece bu alana hasreden, diğer gruplarla özellikle öteki olarak kabul ettikleri ile ilişkilerinde **tevellâ ve teberrâyı** temel prensip olarak gören, **ilham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı** olarak kabul eden, **eline-diline-beline sahip olmayı** temel ahlâkî ilke olarak benimseyen, **soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar/topluluklar bütünü***

¹⁷ Şehirlerde icra edilen Bektâşi ayinlerinde saz veya kopuzun yanında kudüm, tambur, çalpala gibi aletler de kullanılır. Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik*, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, s. 89.

¹⁸ Aleviliğin soya dayalı tarikatlar olarak isimlendirilmesini anlamlandıracak bazı veriler için bkz.: Recep Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, FÜSBE, Elazığ, 2000 s. 149-153; Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği Elazığ Sünköy Örneği*, İlahiyât Yay., Ank., 2004, s. 254.

¹⁹ Günümüzde Tokat’taki yapılanma ile ilgili olarak bkz.: Üçer, *age.*, s. 107-120.

tünü için bir **üst kimlik** veya bir **şemsiye kavram** ya da bir **ortak üst addır.**"²⁰

II. İbadet Telakkileri

Alevilerin ibadet telakkilerini ele almaya başlarken, kendilerinin ibadet hayatlarını tasavvuf kalıpları içerisinde şekillendirdikleri ifade edilmelidir. Alevilerin, "imanı ikrâr olarak görmek" suretiyle inanç konusunda sergiledikleri tavrı²¹ ibadet hayatlarında da temel hareket noktası olarak kabul etmeleri son derece anlaşılır bir durumdur. Nitekim, bütün dinî telakkilerini tarikat hayatı bağlamında değerlendirerek ibadet hayatları için de söz konusu yaklaşımı esas alan Alevilerin, bir zikir ayini olan 'cem'i temel ibadet olarak kabul etmeleri, bunun açık göstergesidir.

A. Alevilikte İbadet Hayatı

Şüphesiz ki, Alevilerin ibadet hayatları sadece temel ibadet olarak kabul ettikleri 'cem'den ibaret değildir. Aleviler arasında ibadet hayatının unsurları denildiğinde, bunların; bir zikir ayini olan 'cem' ile birlikte, farklı zamanlarda tutulan oruçlar, gerek tekke ziyareti ve gerekse Hacı Bektaş ziyareti etrafında şekillendirilen ziyaretler, bazı mali ibadetler ve kurbandan müteşekkil olduğu görülmektedir. Biz, bu kısımda makalemizin ana fikrini destekleyecek olmasından dolayı "cem" ve özellikle çoğu "içeri kurbanları" adıyla bir tarikat erkânı haline taşınmaları dolayısıyla kurbanlar üzerinde durup; namaz, oruç, hac ve mali ibadetlerle ilgili uygulamaları, makalemizin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları adlı ilgili kısmında karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

1. Cem Ayini

Cem, Alevî dinî hayatının merkezinde yer alan bir ibadettir. Makalemizin ana teması olarak sıkça vurguladığımız "Alevilerin ibadet anlayışlarını tarikat hayatı kalıpları içerisinde şekillendirip, sadece bu alana hasrettikleri"ni en somut şekilde ortaya koyan husus, bir tarikat toplantısı ya da **zikir âyini**²² olan cemi, ibadet hayatlarının merkezine yerleştirmiş olmalarıdır.

Cem törenleri, eski Türk gelenek, görenekleri ve dinî törenlerinde yer alan "baksı, kayın gibi kutsal kabul edilen *alaca değnek*, törenlerde okunan *baksı duası*, kımız törenlerindeki *pervanecî*" gibi unsurların, dede/baba, tarık ya da erkân değneği vb. isimlerle İslâmleştirilmesinden ibaret olarak görülür. Nitekim, cemde içki iç-

²⁰ Üçer, *age.*, s. 249.

²¹ Üçer, *age.*, s. 147-148, 152.

²² *Mustafa Temel*, 1938 Almus Hubyar doğumlu, Yüksek Okul terk, Hubyar Tekkesi Postnişini. Bu husus Tokat yöresinde Çamiçi bölgesinde yapılan başka bir çalışmanın verilerinde de dile getirilmektedir. Bkz.: Cengiz, *age.*, s. 174.

mek gibi İslâmiyet'in temel ilkelerine ters düşen alışkanlıkların **sekâhum sırrı**²³ gibi bir takım te'villerle Kur'an'a dayandırılmaya ve İslâmiyet'e uygun hale getirilmeye çalışılması, durumun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.²⁴ Bu ise, "Aleviler'in İslâmlaşma sürecinde karşılaşmış oldukları tasavvuf akımlarını kendi dinî ve sosyal yapılarına uyarlayarak aldıkları"nın somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim, cem töreni, İslâm tasavvufunun ve tarikat hayatının önemli bir unsuru olan zikir âyininin, İslâmlaşma öncesi sahip olunan bazı âdetlerle şekillendirilerek icrâ edilmesinden ibarettir.²⁵ Sonuçta cem bir zikir âyinedir ya da tarikat toplantısıdır.²⁶

Cem, Alevî dinî hayatı için o kadar önemlidir ki, Aleviler'in dinî zihniyetini oluşturan bütün simge ve semboller burada ifadesini bulmaktadır. Sözelimi, meleklerin Adem'e secdesi, Hz. Peygamber'in miraca çıkarak, *Ali'nin sırrına mahzar olması*, Kırklar Bezmi gibi Alevîliğe ana karakterini veren bütün mitolojik inançlar,²⁷ cem âyini esnasında canlandırılmaktadır. Ayrıca cemlerde toplumdaki bazı problemlerin halledilmesi, küskünlerin barıştırılması, alacak-verecek olaylarının halledilmesi gibi sosyal hayatın parçası olan konuların görüşülmesinin yanı sıra, tarikatta görülen hizmetlerin Dede tarafından bazı ahlâkî hususlara hamledilerek açıklanması, Alevilikte ahlak anlayışının da şekillenmesinde cemlerin büyük öneminin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise bir zikir ayini olan 'cem'in Alevî dinî hayatı için ne kadar önemli olduğunu göstermekle kalmayıp, makalemizde ana fikir olarak ele aldığımız "ibadet hayatının tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırıldığı" hususunu desteklemekle beraber, aslında Geleneksel Alevilikte sosyal hayatla beraber ahlâkî ilkelerin de tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁸

²³ Bu İnsan ya da Dehr sûresinin 21. ayetinde geçen "...ve sekâhum Rabbuhum şerâben tahûrâ" ifadesinden telmihtir. Cennet ehlinin hallerinden bahseden bu ayetin meâli şu şekildedir: "Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir." Burada kullanılan *şarap* kelimesinin günümüzde anlaşılan alkollü içki ya da şarap olmadığı şüphesizdir. Çünkü bunların Arapçadaki karşılıkları genel olarak *hamırdır*.

²⁴ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, Otağ Mat., İst., 1977, s. 304-330.

²⁵ Mahmut Riyat Bakır, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem' ve Bektâşilik'teki Yorumu*, Alternatif Yay., Ank., 2003, s. 107-108.

²⁶ Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, Selçuk Yay., İst., 1990, s. 371; Haydar Kaya, *Alevi Bektâşi Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İst., 1996, s. 246-247; Aşık Durmuş Günel, *El Ele El Hakk'a*, Can Yay., İst., 2000, s. 107. Buyruk nüshalarında tâliblerden dâima Hakk'ı zikretmeleri istenir. Bunun ise cemlerde pratiğe döküldüğü görülmektedir. *Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu*, (bundan sonra *Şeyh Safî Buyruğu* şeklinde kullanılacaktır), haz.: Mehmet Yaman, İst., 1994, s. 57, 141.

²⁷ Bkz.: Melikoff, *Uyur İdik*, s. 65, 82.

²⁸ Cem ayini, Alevî dinî hayatı için önemi, muhtevası, çeşitleri, cemdeki hizmetler ve cemlerin icrası hakkında bkz.: Üçer, *age.*, s. 223-231.

2. Kurban

Aleviler arasında en yaygın olarak yerine getirilen ibadetlerden biri şüphesiz kurbandır. **Canlı kurbanlar-cansız kurbanlar, içeri kurbanlar-dışarı kurbanlar** şeklinde farklı isimler ve içerikle yerine getirilen, “*tercüman*” ve “*lokma*” olarak da isimlendirilen kurbanlar, Alevilerin dînî hayatlarının önemli bir unsurudur. Canlı kurban-cansız kurban isimlendirmesi, tarikatta yerine getirilen bir uygulamadan ötürüdür. Bilindiği gibi, Canlar cemlere gelirken elleri boş gelmez. Evlerinde pişirdikleri yiyecekler veya meyve ya da çerez türü şeyleri ceme getirirler ve burada getirilen her şey Dede tarafından dualanarak, kesilen kurbanla beraber cem sonunda sofralara konulmak üzere ilgililere teslim edilir. Cemlere kayıtlanarak getirilenler genelde *lokma* olarak isimlendirilmekle beraber bunların diğer adı **kurbandır**. Dolayısıyla bunlar ‘**cansız kurban**’ olarak nitelendirilir.²⁹ **Canlı kurban** nitelemesi ise, aşağıda sıralanacak törenlerde kesilecek olan hayvanlar için kullanılır.

Aleviler arasında kurbanla ilgili yapılan diğer ayırım ise **çeri kurbanları** ve **dışarı kurbanları** şeklindedir. Bunlar, söz konusu isimleri, âyin-erkân içinde kesilip- kesilmemesine göre alırlar. Ayinlerde kesilen kurbanlar **çeri kurbanı**, âyin-erkân dışında kesilenler ise **dışarı kurbanıdır**.³⁰ Alevilerin kestikleri **çeri kurbanları** şu şekilde sıralanabilir: Yola giren bir Alevinin giriş töreninde kestiği **İkrâr Kurbanı**, her yıl düzenlenen Görgü Cemleri’nde *görülecek* olan şahısların kestikleri **Görgü (Yıl) Kurbanı**, Bektâşiler’in bir kısmı hariç bütün Aleviler için önemli bir unsur olan musâhiplik erkânında kesilen **Musâhiplik Kurbanı**, düşkünlüğü kaldırılacak kişinin kestiği **Düşkünlük Kaldırma Kurbanı**, ölen/*Hakk’a yürüyen* bir Alevinin varsa musahibi ve yakınları tarafından, onun adına borçlarını ödemek ve kalanlarla helalleştirmek için Dedenin öncülüğünde düzenledikleri Dardan İndirme töreninde kesilen **Dardan İndirme Kurbanı**, tohumlar ekilmeden önce ekilişlerin bereketli olması³¹ veya kaza ve belalardan korunmak için kesilen³² **Abdal Musa (Birlik) Kurbanı** ya da **Bereket Kurbanı**, Muharrem orucu sonrasında yapılan cemde kesilen **Muharrem Kurbanı** ve Hızır orucu sonrasında yapılan **Hızır ceminde kesilen Hızır Kurbanı**.³³

²⁹ Bozkuş, *age.*, s. 190-191; Ali Kenanoğlu-İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, Hubyar Kültür Derneği Yay., İst., 2003, s. 206.

³⁰ A. Rıza Aykul, 1954 Zile Akçakeçili doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, Dedece Bektâşi, İmam Rıza Ocağı dedesi.

³¹ A. Rıza Aykul,

³² Ali Gökvelioğlu, 1933 Sivas Yıldızeli Esençay (Cenikdere) doğumlu, Kızıldeli Evlatları’ndan Bektâşi Dedesi

³³ Çeri kurbanlarla beraber, dışarı kurbanları, kurbanın kesilmesi, dikkat edilmesi gereken hususlar vb. konular için bkz.: Üçer, *age.*, s. 208-211.

Görüldüğü üzere, Aleviler arasında kurban telakkileri Alevilerin “her şeyi tarikat hayatı kalıplarında şekillendirdikleri” tespitimizi açıkça teyit etmektedir. Özellikle ceme gelirken **lokma** ismiyle evlerinde pişirerek getirdikleri yiyecekler ve meyve ya da çerez türü şeylerin aynı zamanda kurban (cansız kurban) ismiyle anılması ve ‘çeri kurbanları’nın birer tarikat erkânı haline taşınması, üzerinde durduğumuz hususun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitekim, cemdeki on iki hizmetten birisi, *Sofracı*, *Lokmacı* isimleriyle de anılan *Kurbancı* hizmetidir. Kurbancının görevi ise, cemdeki kurban ve yemek işlerine bakmak, cemevine getirilen yiyecekleri kurban etiyle beraber eşit şekilde dağıtmaktır.³⁴

Hizmetlerin birer tarikat erkânı haline dönüştürülmesi ise makalemizin ana fikrini açıkça desteklemektedir. Bilindiği gibi, cemler oniki hizmet üzerinden yürütülür. Oniki hizmetin bir kısmı, yukarıda ifade edildiği gibi, eski gelenek ve göreneklerden kaynaklanmakla birlikte, bunlar insanların bir araya gelmeleriyle oluşan bir ortamda onların oturma, yeme-içme gibi doğal ihtiyaçlarından doğan bazı zorunluluklar sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer bazı tarikatlarda da benzer görevlere rastlanması,³⁵ aynı muhtevadaki toplantılarda, katılan insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik benzer görevlerin ortaya konulmasının son derece doğal olduğunu göstermektedir. Alevilikte de bir zikir toplantısı mahiyetinde olan cemlerde, bir araya gelen insanların toplantılarını düzenleyen kuralların bulunduğu görülmektedir ki, bunlar Oniki İmam’a nispetle on iki olarak tespit edilmişlerdir. Her bir görev, cemde yerine getirilmesi kutsal bir görev olarak adedilmiş ve bu oniki görevin öncesi ve sonrasına dualar eklenerek, tarihatta yürütülen tabii hizmetler birer tarikat erkânı haline getirilmiştir.³⁶ Cem ve kurbanlarda yerine getirilen uygulamalar, Alevî dîni hayatının yoğun bir şekilde tarikat hayatı kalıplarında şekillendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı anlayışın namaz, oruç, hac vb. ibadetler için de hakim kılındığı görülmektedir ki, aşağıda bu husus üzerinde durulacaktır.

B. Aleviler’in Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları

İslâmlaşma sürecinde ilk dönemlerden itibaren karşılaşarak benimsedikleri ve sosyal bünyelerine uyarlayarak aldıkları sûfi karak-

³⁴ Üçer, *age.*, s. 225-226.

³⁵ Bakır, *age.*, s. 133.

³⁶ Bu anlamda yeni görevler icad etme potansiyeli de bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir misal yeni kutsal görevler icad etme potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, oniki hizmet dışında 17 erkân vardır ve bunların sahiplerinden birisi “çaycı ve kahvecidir.” Bu hizmetin piri Veysel Karani’dir. İbrahim Arslanoğlu “Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dâr Kurbanı”, *HBVAD*, S. 6, Ank., 1998, s. 15. Bu durum cem törenlerinde ihtiyaca binaen yeni bir görev ihdas edildiğini göstermektedir. Bakır, *age.*, s. 133.

terli İslâm anlayışı, geçmişten günümüze Alevilerin dinî hayatını o derece şekillendirmiştir ki, her şeyi bu alana hasreden Aleviler, bunun neticesinde temel İslâmî ibadetler olarak kabul edilen ibadetlerle ilgili farklı bir tavır sergilemişlerdir. Bilindiği gibi, “Fütüvvetnâmeler ve XVI. yy. Alevî kaynakları incelediğinde karşılaşılan zihniyet, Türk tasavvuf geleneğinde Ahmet Yesevî ile başlayan, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre ve Cebbâr Kulu’yla devam eden, Dört Kapı-Kırk Makam etrafında şekillenen dinamik din anlayışıdır. Kaynaklardaki bu din anlayışı, temel inanç esaslarını ve ibadetlerini Hanefî-Maturidî geleneğinde muhafaza ve kabul eder. Ancak, muhtemelen taşradaki dinî hayatın şekillenmesi ve bazı çevrelerde hakim olan bätinî tavır, bunlarda temel İslâmî ibadetlere farklı yorumlar getirerek onların ifasında “olumsuz bir tutum” sergilemelerine neden olmuştur. Bu “olumsuz tutum” **zamanla tarikat geleneği içindeki merasimlerin, ibadetlerin yerine kâim aslî unsurlar haline dönüşmesine yol açmıştır.**”³⁷ Bu durum, her şeyi tasavvuf kalıpları içerisinde anlamlandıran Alevilerin, neden ibadetleri de bu çerçevede anladıklarını net olarak açıklamaktadır. Hatta, Alevilerdeki bu tavır o noktaya varmıştır ki, temel İslâmî ibadetlerden, bazısına *halkacık namazında* olduğu gibi ‘ismiyle’, bazısına oruçtaki gibi ‘şekliyle’, bazısına ise hacdaki gibi ‘benzeriyle’ kâim ibadetler ikâme etmişler ve fakat bunları da tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmışlardır. Bu durum ibadet psikolojisi ile bağlantılı görülmelidir. Zira gerek sosyal yapıları, gerek tasavvuf anlayışları, gerekse teberrâ anlayışı gereği temel İslâmî ibadetler hakkında olumsuz tutum sergileyen Alevilerin, ibadetlerin dinî hayatın ayrılmaz bir parçası olması³⁸ dolayısıyla, ihtiyaca binâen, temel telakkileri çerçevesinde bir ibadet hayatı oluşturma durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

Alevilerin temel İslâmî ibadetler bakımından –sosyolojik anlamda– olumsuz bir tavır sergilemeleriyle ilgili birkaç sebebe işaret edilebilir. Bunlardan ilki, tarihsel süreçte çoğunlukla göçebe ya da yarı göçebe bir hayat yaşayan zümrelerin, yaşamış oldukları sosyal hayat gereği içinde buldukları şartların elverişsizliği nedeniyle, temel

³⁷ M. Saffet Sarıkaya, “Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi –Fütüvvetnâmelere Göre–”, *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ank., 2003, s. 110. Fütüvvetnâmeler’deki bu din anlayışı hakkında ayrıca bkz.: Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998, s. 255-236, 325-377. Alevilik’te ibadetlerle ilgili olarak bkz.: Fiğlalı, *Alevilik Bektâşilik*, s. 286-291; İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İst., 2002, s. 122-126 s. 38-43.

³⁸ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İst., 1968, s. 189-193; Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnaçsızlık*; çev.: Veysel Uysal, MÜFV Yay., İst., 1999, s. 177; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İst., 2003, s. 116-123.

İslâmî ibadetleri yerine getirmelerindeki güçlüğü, zamanla, bu ibadetlere alışamama sonucunu doğurmuş olmasıdır.³⁹

Bu noktada zikredilecek ikinci husus, İslâmlaşma sürecinden itibaren karşılaşmış oldukları grupların etkisidir. Bu etkinin iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İslâmlaşma sürecinde yeni müslüman olanlara etki eden gruplardan; sözgelimi Mürcie ve Kerrâmiyye gibi bazılarının, iman ile ameli birbirinden ayırmalarının, yeni müslüman olanlar üzerinde amel konusunda bir umursamazlığa neden olması ihtimalidir. Bu noktadaki ikinci boyut ise ibadetler hakkında getirilen bâtinî yorumla ilgilidir. İbadetler hakkındaki olumsuz tutumun Alevîlerin daha çok, yine ilk dönemden itibaren karşılaştıkları ve tarihsel süreçte hiçbir zaman uzak kalmadıkları bâtinî karakterli hareketlerden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim, Alevîlerin ibadet anlayışlarında esas etkiyi, ilk dönem Şii-Bâtinî hareketlerden İsmâililik'e; Melâmetilik'ten Hurûfilik'e çok geniş bir yelpazede müteessir oldukları bâtinî hareketler oluşturmuştur.

Alevîlerin söz konusu ibadetler noktasında olumsuz tutum sergilemelerinde, zamanla yukarıda anılan geleneklerin etkisiyle oluşmuş tasavvuf telakkilerinin baş rol oynadığı ifade edilmelidir. Tasavvuf sistemini, Dört Kapı-Kırk Makam prensibi üzerine kuran Alevîler, temel İslâmî ibadetleri dört kapının ilki olan "Şeriat Kapısı"nın gereği olarak görmekte, bu ibadetlerle ilgili teklifin "Şeriat Makamındaki kişiler için geçerli olduğunu" kabul etmektedir. Kendilerini "Tarikat Makamının" müntesipleri olarak gören Alevîler, doğal olarak şeriat makamının ibadetleriyle mükellef olmadıklarını düşünmektedirler. Nitekim bu türlü yaklaşımların cezbeci tasavvuf ekolleri tarafından dile getirilebildiği bilinmektedir.⁴⁰ Bölgede ibadetlerle ilgili yaklaşımların daha çok bu noktadan hareketle açıklandığı özellikle vurgulanmalıdır.

³⁹ Fırlah, *Alevilik Bektâşilik*, s. 288. Fırlah bu konuda şunlara işaret etmektedir: "Ayrıca apaçık bilinen bir husus, bu zümrelerin, nazari olarak bu ibadetleri kabul edip inanmalarına rağmen, özellikle göçebe Türkmenler'in İslâm'ı kabul edişlerinden itibaren devam eden beş vakit abdest almanın ve namaz kılmanın güçlüğünden dolayı bu ibadete alışmamış olmanın getirdiği bir yanlış alışkanlıkla, çoğunluğunun bu ibadeti yerine getirmediikleri veya az bir kısmını yapabildikleri bilinmektedir." Ayrıca bkz.: Fazlı Arabacı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, E-tüt, Samsun, 2000, s. 94-95.

⁴⁰ Bu anlayışa göre, "mutlak marifete vasıl olup cezbeyle tutulanlara Allah tarafından iç halleri gösterilir ve sonra bunlar nefis ve maldan uzaklaştırılırlar. Bu kimseler ilahi bir lütufla Allah'a cezp edilmiş ve tam bir müşahade alemine dalmak suretiyle bütün dünyevî alakaları bir yana atmışlardır. Onlar başkalarının çalışarak kazanmaya uğraştıkları bütün makamları ilahi bir ihsanla aşmışlardır. İşte mutasavvıflar bu durumda bulunanların, çoğu defa dinî vazifeleri ihmal edebileceklerini söylerler." Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysilik*, Dergah Yay. İst., 1982, s. 84.

Alan araştırmaları esnasında dikkat çeken bazı uygulamalar ve tespit edilen yaklaşımlar, temel İslâmî ibadetler hakkında olumsuz tutum sergilenmesi konusunda göz ardı edilmemesi gereken diğer bir hususun, Alevilikteki **teberrâ anlayışı** olduğunu ortaya koymaktadır. Alevîler arasında bugünkü anlamında Safevî etkiyle benimsendiği bilinen teberrâ anlayışı,⁴¹ “Ali’yi sevmeyeni sevmemek” şeklinde genel bir anlam içerse de, özel anlamda “öteki” olarak kabul ettikleri Sünnîlerden “uzak durmayı” ve “onlara benzememeyi” ifade etmektedir. Bu noktada bölgedeki Alevîlerin, Müslümanlığı Sünnîlik ile eşdeğer görüp, kendilerini Müslüman şeklinde isimlendirmek yerine İslâm olarak isimlendirmeleri, teberrâ anlayışının boyutlarını göstermesi açısından burada zikredilebilir.⁴² “Öteki” olarak gördüklerinin ismiyle anılmaktan kaçınan Alevîlerin, “ötekilerinki” olarak gördükleri bazı ibadetlerle ilgili olumsuz bir tutum sergilemeleri şaşırtıcı değildir. Nitekim, oruç tutan Alevîlerin, oruçlarını açarken, akşam ezanından biraz önce ya da sonra açmaları ve bunu Sünnîlere benzememek adına yapmaları,⁴³ konuyla ilgili tespitleri desteklemektedir. Akşam ezanıyla beraber oruç açmanın bir **Muâviye adeti**⁴⁴ olarak görülmesi, teberrâ anlayışının, temel İslâmî ibadetler noktasında sergilenen olumsuz tutumda göz ardı edilmeyecek kuvvetli bir psikolojik etken olduğunu göstermektedir.⁴⁵

Burada, Alevîliğin temel İslâmî ibadetleri tarikat hayatı kalıplarına uydurarak kendilerince yorumlamak suretiyle kazandırdıkları şeklin, daha iyi anlaşılması için bazı somut örnekler verilerek konunun işlenmesine devam edilebilir. Ancak bunu ele alırken, öncelikle zikredeceğimiz örnek ibadetlerle ilgili Alevîliğin temel kaynakları olarak kabul edilen eserlerde, söz konusu ibadetlerin ele alınışına da temas edilerek bir kıyaslama imkanı sağlanmaya çalışılacaktır.

1. Gusül ve Abdest

Alevîliğin temel kaynakları olarak görülen eserlerde “şariat abdesti” olarak isimlendirdikleri abdestin alınmasının gerekliliği açıkça yer almaktadır. Buyruk nüshalarında tâlibe önce abdest gerektiği belirtilmekte,⁴⁶ “yol ehli olanların” her sabah temizce yıkanıp

⁴¹ Melikoff, *Uyur İdik*, s. 133-134; Ahmet Yaşar Ocak; “Babaîler İsyânından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Belleten*, c. LXIV, S. 239, Ank., 2000, s. 148-149.

⁴² Üçer, *age.*, s. 33.

⁴³ Ali Gökvelioğlu, Fazlı Doğan, 1929 Niksar Akgüney doğumlu, İlkokul mezunu, Bektaşî Dedesi.

⁴⁴ Ali Gökvelioğlu Dede, bunun “rahmetli Nergiz Annesi’nden aldığı bir ilham” olduğunu dile getirmektedir.

⁴⁵ Alevîlerin temel İslâmî ibadetler konusunda takındıkları olumsuz tavır hakkında bkz. Üçer, *age.*, s. 191-193.

⁴⁶ *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 129.

abdest almaları tavsiye edilmektedir.⁴⁷ Vilâyetnâme’de Hacı Bektâş Veli’nin abdest aldığı hakkındaki ifadeler ve Kadıncık Ana menkıbesinin abdest üzerine kurgulanması, gelenekte abdestle ilgili kabulleri ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.⁴⁸

Günümüzde Aleviler, kahir ekseriyetle cinsel ilişkiden sonra, *görgüye* girerken, kurban keserken, bayram namazlarından önce, musahiblik erkanında vb. gusül ve abdest alırken, daha çok, Aleviliğin temel kaynaklarında da görülen gusül ve abdestin batını/tasavvufi yorumuna vurgu yapmaktadırlar. Nitekim her dört kapının kendine has cünüplüğü vardır. Buna göre şeriat makamının cünüplüğü ihtilâm olmak ya da cimâ etmek; tarikatın cünüplüğü, pirsiz yola çıkmak; marifetin cünüplüğü, nefsini bilmemek; hakikatın cünüplüğü ise kendi ayıbını örtüp, başkasınınkini âşikâr etmektir.⁴⁹ Nitekim, cimadan sonra yıkanılır, ama bu, temizlik amaçlıdır. Alevilikte cünüplük, *görgüde verilen sözün bozulması*, yani **tarikât zinâsı** yapmaktır. Bu da yıkanmakla temizlenmez.⁵⁰ Bu noktada asıl taharetin tarikat meydanında halk nazarında temizlenmek olduğu temel anlayış olarak kabul edilmiştir.

Aynı kabul abdest için de söz konusudur. Bölgede Ehl-i Beyt Vakfı’nın görüşlerine yakın olanlar⁵¹ hariç, abdesti Hanefî usûle göre alan Aleviler⁵² arasında “**gönül abdesti**”⁵³ ya da “**ruh abdesti**”⁵⁴ de denilen “**tarikât abdesti**”nin asıl olduğu yönünde bir vurgunun ya-

⁴⁷ *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 49.

⁴⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme, Manâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılâp Kitabevi, İst., ty., s. 27, 33, 51.

⁴⁹ *Ali Gökvelioğlu*. Aynı yaklaşımın kaynaklarda da aşırı bir vurguyla dile getirildiği görülmektedir. Bkz.: Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makâlât*, Seha Neşriyat, Ank., ty., s. 8; *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (bundan sonra *Cafer Sadık Buyruğu* şeklinde kullanılacaktır.), haz.: Adil Ali Atalay, Can Yay., İst., 1998 s. 106. Ayrıca bkz.: Yaman, *age.*, s. 345.

⁵⁰ *Haydar Çelebi*, 1952 Zile doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, Bektâşi tâlibi; *Abdullah Kurt*, 1966 Zile doğumlu, üniversite terk, Babacı Hubyarlı Dede. Abdullah Kurt da Aşiretler(Sıraçlar)’de, yani Babacı Hubyarlılar’da abdestin, ruh ve özü yıkamak olduğunu, yılda bir defa cemaatin önünde sorgu sualden geçerek, temizlenip arınmanın abdest ve gusül sayıldığını ifade etmektedir.

⁵¹ Ehl-i Beyt Vakfı çevresinde bazı uygulamaların Caferî fikhî çerçevesinde yerine getirildiği bilinmektedir.

⁵² *Ali Gökvelioğlu, Fazlı Doğan, Haydar Çelebi, Eyüp Yıldırım, Muharrem Tuncer*, 1948 Reşadiye Sazak doğumlu, lise mezunu, esnaf, Dedece Bektâşi tâlibi, *Hüseyin Yıldız*, 1939 Zile Akkılıç doğumlu, ilkokul mezunu, Vekilci Bektâşi Dedece (Vekil Dede), *Derviş Başdoğdu*, 1927 Zile Akçakeçili doğumlu, okur-yazar, Babacı Bektâşi (Sırrıcı), *Bektâş Aldemir*, 1952 Zile Çakırçalı doğumlu, ilkokul mezunu, Şah İbrahîmî dedesi, *Dursun Şahin*, 1982 Almus doğumlu, Açıköğretim İktisat Fak. öğrencisi, Kul Himmetli (Şahinoğlu Ocağı mensubu), *Saduk Dere*, 1933 Keçeci doğumlu, emekli, Keçeci Baba dedesi.

⁵³ *Hüseyin Yıldız*.

⁵⁴ *Abdullah Kurt*.

pıldığı görülmektedir.⁵⁵ Buna göre, **tarikât abdesti, cemde görgü sırasında toplum huzurunda kimseye elinden, dilinden ve belinden bir zarar gelmeyeceğine dair söz vermektir** ki, işte **abdesti alınmış ve namazı kılınmış olmak** da bu demektir.⁵⁶ Alevîler arasında tarikât hayatı kalıplarında dile getirilen bu yaklaşımın temel kaynaklarda da aynı çerçevede ele alındığı görülmektedir. Nitekim Buyruk nüshalarında abdest hakkında dört kapıyla ilgili anlamlar yüklenerek bir kabulün dile getirildiği göze çarpmaktadır: “Amma şeriat abdesti su ile olur. Tarikat abdesti, Pir elinden biat etmektir. Marifet abdesti, nefsini bilip Rabbi’ni bilmektir. Hakikat abdesti, öz kendi ayıplarını görüp, başkalarının ayıbını örtmektir.”⁵⁷ Alevîlerin **şeriat abdesti** olarak isimlendirdikleri abdesti almakla beraber, daha çok **tarikât abdesti**⁵⁸ dedikleri ve cemlerde sembolik olarak yerine getirdikleri abdeste daha çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bu da makalemizin ana fikri olan “Alevîlerin bütün dîni telakkilerini tarikât hayatı kalıplarında şekillendirdikleri” görüşünü açıkça desteklemektedir.

2. Namaz

Alevîliğin temel kaynaklarında namazla ilgili kuvvetli vurgular vardır. Sözelimi, Makâlat’ta, susuz abdest, abdestsiz namaz olmayacağı gibi namazsız da Allah’a *yaratanma*’nın olmayacağına açıkça işaret edilmekte,⁵⁹ namazla ilgili bazı benzetmelerin de yapıldığı görülmektedir. Mesela, çocukluk (oğlanlık) çağı **sabah (irte) namazına**, ergenlik (buluğyyat) çağı **öğle namazına**, delikanlılık (yiğitlik) çağı **ikinci namazına**, olgunluk (kıyallık) çağı **akşam namazına**, ihtiyarlık (kocalık) çağı ise **yatsı namazına** benzetilir.⁶⁰

⁵⁵ Hemen hemen bütün Dedeler “tarikât abdesti”nin önemine işaret etmektedir.

⁵⁶ *Ali Gökvelioğlu, Ali Arslan*, 1938 Almus Gölge doğumlu, emekli öğretmen, Eraslan Ocağı (Bektâşi) dedesi, *Mustafa Şener*, 1939 Tokat doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, Pir Sultan Ocağı tâlibi, *Derviş Başdoğdu*.

⁵⁷ *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 50. Ayrıca bkz.: *İmam Cafer Buyruğu*, s. 167, 184; *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 108, 129. Aynı hususun günümüzde kaleme alınan eserlerde de dile getirildiği görülmektedir. Buna göre, “tâlibin tarikât abdesti şu anlama gelmektedir: 1. Her zaman taharetli olmak, 2. Derviş yanına eli boş varmamak, 3. Elden geldiğince emr-i ma’rûf olmak, 4. Nehy-i münker eylemek, 5. İkrârından dönmemek. İkrârından dönerse abdesti bozulur.” Bkz.: Günel, *age.*, s. 96.

⁵⁸ Bütün cemlerde tarikât abdesti denilen bir abdest alınır. Buna göre, iki görevli, biri leğen ve ibrik, biri de havlu ile bu görevi ifa ederler. Görevlilerden biri, leğen ve ibrikle öncelikle cem halkasına katılanlardan başlayarak, ceme katılanların ellerine az miktarda su döker, diğer görevli de havlu ile onların ellerini kurular. Böylece çoğunlukla şeriat abdesti alarak ceme katılan kişilere, tarikât abdesti de aldırılır.

⁵⁹ Coşan, *age.*, s. 8. Buradaki orijinal ifade şu şekildedir: “Pes imdi adam gerek kim suya yaraya ve su gerek kim abdeste yaraya ve abdest gerek kim namaza yaraya ve namaz gerek kim Çalap Te’alâ’ya yaraya.”

⁶⁰ Coşan, *age.*, s. 77. Ayrıca bkz.: Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlat*, Akçağ Yay., Ank., 2002, s. 239. Makâlat’ta namazın ele alınışı ile ilgili ayrıca bkz.: Güzel, *age.*, s. 82-85.

Hacı Bektaş Velî'nin kerametlerinden birisinin **darı çeçinin üstünde iki rekat namaz kılmak** olduğu inancının işlendiği Vilâyetnâme'de,⁶¹ ayrıca sabah namazı,⁶² akşam namazı,⁶³ Cuma namazı⁶⁴ ve Ka'be'de namaz konularının gerek ifa edilen bir görev, gerekse kerâmet olarak dile getirildiği görülmektedir.

Namaz konusu Buyruk nüshalarında da farklı bağlamlarda yer almaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber'in iki rekat namaz kılmayı,⁶⁵ evliyanın dostu olmak için namaz ve niyazın gerekli olması,⁶⁶ şeriat makamında cemaatle namaz kılmak nasıl sevap ise tarikatta da mürşid huzurunda cem olup, sohbet halkasında oturup günahlara özür dilemenin aynı şekilde sevap olması⁶⁷ gibi bağlamlarda ele alınmaktadır. Buyruk nüshalarında, Kur'an'daki "**Ülâike ke'l-en'âmi bel hum edall**"⁶⁸ ayetinin kimler için olduğu sayılırken, **salât ve zekât ehlinden olmayanların** da bu kapsamda zikredilmesi,⁶⁹ konunun, temel kaynaklardaki ele alınışını göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁷⁰ Namazın şiirlerde de Aleviliğin temel kaynaklarındaki gibi ele alındığı görülmektedir:

⁶¹ *Vilâyetnâme*, s. 16. Bu inancın şiirlere de taşındığı görülmektedir. Fedayî Baba'nın bu konuyu dile getiren bazı dörtlükleri şu şekildedir:

Kamu Evliyalar Pir'i buldular	O anda darı çeç meydana geldi
Bir araya gelip danışık kıldılar	Hünkar destur dedi seccade saldı
Darı çeçde kim namaz kıla dediler	Üzerinde iki rekat namaz kıldı
İsmi Seyyid Bâli Ergonaş Sultan	İsmi Seyyid Bâli Ergonaş Sultan

Bkz.: Abdullah Çelebi, *Amasyalı Fedayî Baba Divanı*, Can Yay., İst., 1991, s. 158-159.

⁶² *Vilâyetnâme*, s. 15, 27.

⁶³ *Vilâyetnâme*, s. 33, 56.

⁶⁴ *Vilâyetnâme*, s. 67. Vilâyetnâme'nin 11, 12, 71 ve 88. sayfalarında Hacı Bektaş Velî'nin namaz kıldığı anlatılırken, sayfa 8'deki tasvir oldukça ilgi çekicidir: "...Bir ibadet yurdunda karar etti. İbadete koyuldu. Riyazattan öyle bir hale geldi ki *namazda, rükû ettiği zaman, başında, mübarek beyni hareket eder, rükûdan kalkınca gene yerine gelirdi.*"

⁶⁵ *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 82.

⁶⁶ *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 57.

⁶⁷ *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 51. Namazla ilgili olarak ayrıca bkz.: Hasan Yüksel-Saim Savaş, *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, Sivas, 1997, s. 22.

⁶⁸ Kur'an, A'râf (7): 179. Ayetin meâli şu şekildedir: "Andolsun biz cinler ve insanların birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar havyanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır."

⁶⁹ Buna göre ayet, şunlar için gelmiştir: "...Hak'ı bătıldan ayırmazlar ve Adem'e secde eylemezler, salât ve zekât ehlinden değillerdir. Hakk Te'âlâ'nın sırlarını düşünmezler. Hayvan gibi yeme-içme ve şehavattan başka birşey bilmezler. Bunlar dünyaya tapar, ahireti unuturlar." *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 49.

⁷⁰ Fütüvvetnâmeler'de, şeddin dürülmesi te'vil edilirken, şeddin beşe katlanması "İslâm'ın beş şartına ve beş vakit namaza yorulmuş, İslâm'ın beş temel üzerine yükseldiği ve bunlardan birinin namaz olduğu işlenmiş, dört kapı-kırk makam ele alınırken şeriat makamının ilk sıralarında namaz sıralanmış, namazın kazaya konmaması salık verilerek, bunun fetâliğin şartlarından birisi olduğu söylenmiş ve namazın ihlasla kılınması gereği "iftitah tekbininin, güneş ışınları misâli vücudun

Beş vakit farzdır sünneti de kaç Kanı bizden evvel gelen
 Özünü tanış da müşkilini seç **Beş vaktini tamam kılan**
 Hakikat tarlasına marifet saç On parmağı pınar olan
 Ek nazar eyle de hemen arif ol⁷¹ El Muhammed Ali'nindir⁷²

Pir Sultan Abdal'ım ölürüm deme

Kıl beş vakit namaz kazaya koma

Sakin bu dünyada kalırım deme

Tenim tenesirde, özüm sağdadır⁷³

Her ne kadar gelenekte namazın kılındığı ile ilgili şeyler anlatıl-
 sa,⁷⁴ namaz kılmamalarının hata olduğu yönünde görüşler beyan
 edilse⁷⁵ ve çoğunlukla bayram namazları ve cenaze namazı kılınsa ve
 Cuma namazını kılanlar bulunsa da,⁷⁶ istisnası olmakla beraber,⁷⁷

her zerresine işlemesi gerektiği" gibi çeşitli benzetmelerle anlatılmıştır. Bkz.: Meh-
 met Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini
 İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2002, s. 116-120.

⁷¹ Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*, Kaynak Yay., İst., 2001, s.
 76. Hatâyî *age.*'in 78 ve 101. sayfalarında namazla ilgili farklı konuları şu şekilde
 dile getirmektedir:

Mü'minler bulurlar oddan necâtı Şah Hatayî'm eydür sırrını deme
 Budur mü'minlerin elde beratı *Kılagör namazın kazaya koma*
 Mi'ractan indirdi savm ü salati Şu yalan dünyada hiç sağım deme
 Hakk bilir hazret-i Sultan'dan aldım Tenin tenesirde sinin saldadır

⁷² Pir Sultan'ın bu deyişinin tamamı için bkz.: Öztelli, *Pir Sultan*, s. 111.

⁷³ Öztelli, *Pir Sultan*, s. 329. Pir Sultan geleneğinde beş vakit namazın edası hakkında
 söylenen bir diğer deyiş *age.*, s. 401'de şu şekildedir:

Gelin zikredelim Gâni Hudâ'yı
 Mü'minler kılar beş vaktin edâsı
 İkrâr işitmiş dürür İblis sadası
 Onu Hakk'a doğru döndüremezsın

Namaz hakkında Kul Himmet'in de deyişleri bulunmaktadır. Namazın beş vakit
 olduğu, bunların 17'si farz 23'ü sünnet toplam 40 rekat olduğu gibi konuları işle-
 diği ve biraz da kendilerine yönelik ithamlara cevap niteliğinde yazdığı anlaşıl-
 an deyişleri için bkz.: Cahit Öztelli, *Pir Sultan'ın Dostları*, Özgür Yay., İst., 1984, s.
 163-165, 201. Bu konuda başka bir deyiş için ayrıca bkz.: *Fedayî Baba Divanı*, s.
 159.

⁷⁴ Sözelimi, Dervişçiler'in Dedesi/Babası Dursun Baba'nın müridlerine beş vakit
 namaz kıldırıldığı Alıçözü köyündeki sohbetler esnasında dile getirilmiştir. *Muhar-
 rem Tok*, 1911 (1329 h.) Zile Alıçözü (Kasın) doğumlu, Dervişçi Bektâşi. Hubyar ge-
 leneği içinde de bu tür kayıtlara rastlamak mümkündür. Bekir Ege (1935 Turhal
 Ulutepe doğumlu, Köy Enstitüsü mezunu, medresede de okumuş, emekli
 Başkomiser), babasının beş vakit namaz kılıp cemaate de kıldırıldığını söylemekte-
 dir.

⁷⁵ Bu görüşe göre, Aleviler'in namaz kılmaması hatadır, çünkü Hz. Ali bizzat kendisi
 namaz kılmıştır. Hz. Ali'nin namaz kıldığının göstergesi de kendisinin camide yara-
 lanmasıdır. *Muharrem Tuncer, Ergün Kılınçarslan*, 1959 Reşadiye doğumlu, üniver-
 site mezunu, Bektâşi tâlib.

⁷⁶ *Ali Gökvelioğlu, Emrullah Eraslan*, 1930 Niksar Ataköy doğumlu, Alevi Hocası, Gü-
 venç Abdal Ocağı tâlibi, Bektâşi, *Hüseyin Yıldız, Süleyman İş*, 1933 Zile doğumlu,

kimi Hz. Ali'nin camide öldürülmesinden dolayı camiye gitmediklerini ve namazı terk ettiklerini,⁷⁸ kimi bu namazın beş vakit olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ömer⁷⁹ ve özellikle Emevîler ile Abbâsiler döneminde düzenlenmiş olduğunu,⁸⁰ kimi de kendilerinin tarikat ehli olmaları sebebiyle şeriat makamının gereği olan namazdan sorumlu olmadıklarını⁸¹ söyleyerek birtakım gerekçelerle beş vakit namaz kılmayan Alevîler,⁸² yukarıda bahsettiğimiz doğrultuda beş vakit namaz yerine, sadece adı aynı olan bir uygulama ikame etmişlerdir. Buyruk nüshalarında namaz konusunun bâtnî/tasavvufî yorumlarla da verildiği görülmekle birlikte⁸³ günümüzde Alevîler arasında namaz denilince "**halkacık namazı**" ya da "**halka namazı**" denilen **tarikât namazının** anlaşıldığı ifade edilmektedir. Alevîler genellikle, şeriat namazı olarak gördükleri beş vakit namazı kılmamakta, bunun yerine konu girişinde işaret edilen hususlar doğrultusunda şeklen ve muhteva olarak farklı bir uygulama ihdas etmiş bulunmaktadırlar. "Namaz" adını kullanarak yerine getirdikleri bu uygulamayı ise ibadet hayatlarının önemli bir yerine oturtmuşlardır. Nite-

ilkokul mezunu, emekli işçi, *Haydar Çelebi*, *Haydar Baykal*, 1950 Zile doğumlu, Zile Göçenli köyünden, emekli öğretmen, Yağmur Ocağı Dedesi, *M. Ali Çelik*, 1938 Dodurga doğumlu, Nefes Evlatları'ndan Bektâşi; *Rıza Pirdoğan*, 1968 Tokat doğumlu, ortaokul mezunu, esnaf, Şah İbrahim tâlibi, *Eyüp Yıldırım*. Hüseyin Yıldız "herkes olmasa da" derken; Eyüp Yıldırım "sadece cenaze namazının kılındığını" dile getirmektedir. Saduk Dere de Keçeci köyündeki cami yanmadan önce Cuma ve bayram namazlarının şer'î usullere göre kılındığını söylemektedir.

⁷⁷ Az da olsa Alevîler arasında namaz kılanların olduğu dile getirilmektedir. *Emrullah Eraslan*, *Hüseyin Yıldız*. Nitekim kaleme alınan eserlerde namazın maddî ve manevî değerinden bahsederek, namazın beş vakit farz kılındığı ve bu ibadet esnasında yapılan hareketlerin, sözelimi, tekbir alırken elleri kulağa götürmenin, dünya meşgalelerini arkaya atıp, tertemiz bir kalp ile yalnız Allah'ın huzurunda olmayı düşünmek için yapıldığı gibi anlamlara geldiği hakkında yorumlar yapıldığı da görülmektedir. Bkz.: Mehmet Dışkiran, *İnançta Devrim (Evrensel Çağın)*, Can Yay., İst., 1996, s. 205-210.

⁷⁸ *Dursun Şahin*, *Bekir Baytekin*, 1931 Ulutepe doğumlu, İbrahim Ethem tâlibi, Alevî Hocası, *Ahmet Gökdoğan*, 1931 Zile Alıçözü doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, Keçeci Babalı, *Kasım Kıp*, 1957 Tokat Eskiköy doğumlu, ilkokul mezunu, Bektâşi tâlib. Nitekim Bekir Baytekin, "Önce cami de namaz da bizim imiş." demektedir.

⁷⁹ *Sadık Kaplan*, 1928 Zile Yahnyazı (Maşat) doğumlu, ilkokul mezunu, Dedeci Bektâşi, talip, ayrıca bkz.: Günel, *age.*, s. 33.

⁸⁰ Halil Öztoprak, *Kur'an'da Hikmet Tarih'te Hakikat*, Can Yay., İst., 1990, s. 12; Cemal Şener, *Alevîlik Nedir Şaha Doğru Giden Kervan*, Ant Yay., İst., 2000, s. 98.

⁸¹ *Saduk Dere*. Alevîler'in niçin namaz kılmadıkları hakkında dile getirilen görüşler için bkz.: Kaya, *age.*, s. 120-123.

⁸² *Ali Gökvelioğlu*, *Derviş Başdoğdu*. Ali Dede "Alevîlik'te şeriat namazı yoktur." diyerek bu konudaki temel yaklaşıma da ışık tutmaktadır.

⁸³ Şeyh Safî'nin dilinden *beynamazın* kim olduğu şu şekilde anlatılmaktadır: "Beynamaz şunlardır ki; Hakk sevgisini, Peygamber mihrini ve erenlerin muhabbetini gönülden çıkara ve bunların yerine dünya tamahı, kin, kibir, kıskançlık ve kötü düşünceler doldura ve gönlünde büyüklük taslaya, Hakk'a baş eğmeye ve Hakk sözüne karşı gelip, baş indirmeye." *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 48. Bu konuda başka bir misal için bkz.: *İmam Cafer Buyruğu*, s. 28, 119.

kim Aleviler arasında asıl olan **tarikât namazıdır**.⁸⁴ Şeriat namazı dedikleri temel İslâmî ibadetlerin önemli bir unsuru olan namazla ilgili bazı unsurlar, Alevilerin zihninde yer etmiş olsa da,⁸⁵ onlar bunun yerine tarikât namazını kılarlar. Bu tarikât namazı sadece tarikâtlarda kılınmaz, caminin bulunmadığı köylerde şer'î şekliyle bayram namazı kılınmadığı zaman, bunun yerine de halka namazı kılınır. Hatta kimi yerlerde şer'î bayram namazından sonra ek olarak halka namazının da kılındığı bilinmektedir.⁸⁶ Bu namazın Perşembe akşamları edâ edilmesiyle Cuma namazının da kılınmış olduğu kabulü,⁸⁷ hem zihniyet dünyalarında, “şeriat makamının gereği olarak terk ettikleri” ibadetlerle ilgili kabullerin bir şekilde varlığını, hem de bunlar yerine alternatif uygulamalar ikâme ettikleri ile ilgili dile getirdiğimiz hususların doğruluğunu açıkça göstermektedir.

3. Oruç

Alevilerin temel İslâmî ibadetler noktasında bunları tarikât hayatı kalıplarında anlamlandırarak farklı yorumlar getirdikleri tezimize güzel bir örnek, oruç hakkındaki uygulamalarıdır.

Farklılıklarına rağmen Aleviler arasında tutulan oruçlar, Muharrem (12 gün), Medet-Mürüvvet (2-3 gün), Hızır (3-7 gün), 48 Perşembe, adak oruçları ve farklı sayılarda tutulan Ramazan orucu (3-9-30 gün) şeklinde sıralanabilir. Alevilerin **Ramazan orucu** hakkında farklı tutumlar sergiledikleri görülmektedir. Aleviler, çok azı dışında,⁸⁸ Ramazan orucunu 30 gün olarak tutmazlar.⁸⁹ Bu ayda Hz. Ali

⁸⁴ Ali Gökvelioğlu, *Emrullah Eraslan, Hüseyin Yıldız, Derviş Başdoğdu, Dursun Şahin. Piri Er, Geleneksel Anadolu Aleviliği*, Evrak Yay, Ank., 1998, s. 11.

⁸⁵ 40 rekat namaz yerine tarikatta secde ve duadan oluşan 40 ritüelin yerine getirildiği ifade edilmektedir. Ali Gökvelioğlu.

⁸⁶ Nesimi Yıldız, A. Rıza Aykul, *Bektaş Aldemir*. Bayramlarda kılınan halka namazı 2'si *temennâ ve tecellâ* (temennâ ve tecellâ, orada bulunan insanların meydan ve posta niyazları ve rızalık almak için birbirleriyle niyazlaşmalarıdır '*Bektaş Aldemir*') ve 3'ü *düvaz imam sürmek* üzere 5 rekat olarak tanzim edilmiştir. *Bektaş Aldemir, A. Rıza Aykul*.

⁸⁷ *Derviş Başdoğdu, Dursun Şahin*. Derviş Başdoğdu “Kırksekiz Perşembe mü'minlerin bayramı” deyişinin bunun delili olduğunu dile getirmektedir.

⁸⁸ Ramazan'ı 30 gün tutanların olduğu Aleviler tarafından dile getirilmektedir. *Hüseyin Yıldız, Saduk Dere, Dursun Şahin*. Nitekim, Ramazan ayını 30 gün tutan Aleviler, Aleviler tarafından tutulan diğer oruçlar hakkında da olumlu bir tutum sergilemektedirler. *Muharrem Tuncer, Ergün Kılınçarslan, Fazlı Doğan*. Temel kaynaklarda dört kapı kırk-makam başlıklarında şeriat kapısında dile getirilen orucun Ramazan orucu olduğunda şüphe yoktur. *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s. 22. Aleviler tarafından kaleme alınan eserlerde 30 gün Ramazan orucunun İslâm'ın şartlarından birisi olduğu ve Kur'an'da emredildiği ile ilgili kabullerin dile getirildiği görülmektedir. Dişkıran, *age.*, s. 212; Ali Ağa Varlık, *Allah Hedef Can Nokta Alevi-Bektaşilikte Tasavvuf*, Can Yay., İst., 1997, s. 126-127.

⁸⁹ Ali Gökvelioğlu, *Emrullah Eraslan, Eyüp Yıldırım, Saduk Dere, Nesimi Yıldız, Haydar Çelebi, Fazlı Doğan, Mustafa Temel, İbrahim Günay*, 1932 Turhal Ulutepe doğumlu, Hubyar dedesi.

şehit edildiği,⁹⁰ otuz gün orucu Yezid'in tutturduğu⁹¹ gibi gerekçeler ileri sürerek 30 gün Ramazan orucu tutmayan Aleviler, Ramazan orucunu tamamen de terk etmemişlerdir. Ramazan orucunu kadir gecesinden sonra 3 gün tutanlar olduğu gibi,⁹² Hz. Ali'nin şehit edilmesine yas olarak Ramazanın 19-21'inde yine 3 gün tutanlar vardır.⁹³ Ayrıca Ramazanın 21'inden sonra yine Hz. Ali'nin şehit edilmesine yas olarak 9 gün tutanların olduğu bilinmektedir.⁹⁴

Burada yukarıdaki tezimizi destekleyecek olması dolayısıyla bütün Alevilerin üzerinde ittifak ederek tuttıkları tek oruç olan 12 günlük **Muharrem Orucu** ile beraber 48 Perşembe orucundan bahsedilebilir. Alevilerin, -özellikle sūfi meşrep- diğer Müslümanlar tarafından müstehab olarak tutulan 10 günlük Muharrem orucunu⁹⁵ -ki, Muharremde üç gün sünnet olarak telakkî edilerek oruç tutanların varlığı da bilinmektedir-,⁹⁶ Oniki İmam merkezli anlayışları çerçevesinde on ikiye tamamlayarak asıl oruç olarak kabul ettikleri anlaşılmalıdır.

Burada zikredeceğimiz ikinci örnek, genelde yaşlı ve yola bağlı Alevilerce tutulan **48 Perşembe** orucudur. Hz. Peygamber'in Perşembe gecesi miraca çıktığı inancından hareketle sünnet olarak tutulduğu⁹⁷ ifade edilen Perşembe oruçlarının, tarikata giriş törenlerinde Dede'nin talipten "hak olduğu" yönünde ikrâr istediği konulardan biri olması,⁹⁸ diğer Müslümanlar tarafından da Pazartesi-Perşembe oruçları olarak ve sünnet şeklinde değerlendirilerek tutulduğu bilinen orucun Aleviler tarafından kendi telakkileri çerçevesinde anlamlandırılarak ve bir tarikat erkanı haline getirilerek tutulduğunu ortaya koymaktadır. Alevilerin ibadetleri sadece tarikat hayatı çerçevesinde anlamlandırdıkları konusunda oruçla ilgili olarak verilecek son bir örnek ise, fıkıh kitaplarında mekruh olarak nitelendirilse de⁹⁹ diğer Müslümanlar tarafından birkaç gün hiçbir şey yiyip içmemek şeklinde tutulan **visal orucunun** Aleviler tarafından da tutuluyor

⁹⁰ Yaman, *age.*, s. 282.

⁹¹ Buna göre Yezid, İbn Ziyad gibi komutanlarına kızarak, bu kızgınlığından dolayı onlara 30 gün oruç tutturmuştur. Bu konuda ayrıca bkz.: Varlık, *age.*, s. 127.

⁹² Emrullah Eraslan, *Eyüp Yıldırım*.

⁹³ Nesimi Yıldız, Süleyman İş, *Ebulkasım Baran*, 1949 Çakırçalı doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, Şah İbrahim Ocağı talibi.

⁹⁴ Haydar Çelebi, *Fazlı Doğan*.

⁹⁵ Ebü Hafis Şihabeddin Ömer es-Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları -Avârifü'l-Meârif Tercümesi-*, haz: H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Erkam Yay., İst., 1989, s. 416; İmam Gazalî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İst., 1975, c. I, s. 669.

⁹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, İst., 1957, s. 356.

⁹⁷ Bektaş Aldemir, *Dursun Şahin*.

⁹⁸ Ali Gökvelioğlu. Ayrıca bkz. *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 141.

⁹⁹ Bilmen, *age.*, s. 356.

olmasıdır.¹⁰⁰ Nitekim bu orucu Tahtacıların **oğundurma** ismiyle tutmaya devam etmesi de¹⁰¹ bu tespitimizi desteklemektedir.

4. Hac

Hac konusu, Alevîlerin temel kaynaklarında hem **Ka'be haccı**, hem tasavvufî anlam yüklenerek **gönül haccı**, hem de batinî karakterin ağır basmasıyla tarikat hayatında yapılan **ziyaretlerin hac olarak kabul edilmesi** şeklinde yer almaktadır. Nitekim dört kapı-kırk makamın şeriat kapısındaki maddelerinden birisi olarak yer bulan Ka'be haccı,¹⁰² Vilâyetnâme'de hem Hacı Bektâş Veli'nin Ka'be'ye gidip tavaf etmesi,¹⁰³ hem de bazı kerâmetleri bağlamında zikredilmektedir.¹⁰⁴

Kaynaklarda hac ile ilgili olarak Ka'be haccıyla beraber gönül haccının da önemine işaret eden pasajlar görmek mümkündür. Nitekim **Makâlât**'ta, Ka'be'ye gidene kılavuz gerektiği, *gönlün* kılavuzunun ise Allah olduğu dile getirilerek başlanan cümlelerde, hakkı batıldan ayırmak ihram giymeye, yoldan bir taş kaldırmak hacdaki şeytan taşlamaya, nefsin hevâ ve hevesini *tepelemek* kurban kesmeye, geçmiş ömür Safâ'ya, gelecek ömür Merve'ye, geçmiş ömür için pişmanlık duyup tevbe etmek ve kalan ömrü Allah'ın kulluğunda geçirmek Safâ ile Merve arasında yürümeye, devamlı tevbe istiğfar halinde olmak Ka'be'yi tavaf etmeye benzetilmektedir.¹⁰⁵

Alevî kaynaklarda yukarıda ortaya konulduğu şekliyle tasavvufî düşüncede görülebilecek yaklaşımların yanında, tarikat hayatıyla ilgili uygulamaların batinî yorumlarla hac yerine ikâme edildiği hususu da göze çarpmaktadır. Buna göre, tâlibler, pîrlerinin ve müşidlerinin evini ziyaret etmekle, "*binbir kere hacı ve gâzî olup, bütün günahlardan kurtulup masûm pâk olurlar.*"¹⁰⁶

¹⁰⁰ *Derviş Başdoğdu*.

¹⁰¹ Ali Selçuk, *Tahtacılar*, Yeditepe Yay., İst., 2004, s. 135.

¹⁰² Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkibu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevî Kültür Derneği Yay., Ank., 2003, s. 18; *Kıtab-ı Cebbâr Kulu*, s. 22.

¹⁰³ *Vilâyetnâme*, s. 65.

¹⁰⁴ Hacı Bektâş Veli'nin kerâmetleri arasında Ka'be'de namaz kılması da zikredilir. *Vilâyetnâme*, s. 7, 11.

¹⁰⁵ Coşan, *age.*, s. 74-75. Buyruk nüshalarında da bu hususun işlendiği görülmektedir. "*Mü'minin gönlü Allah'ın evidir.*" sözünün açıklandığı pasajda şunlar söylenmektedir: "Mü'minlerin gönlü, Hakk'ın nazârgâhıdır. Hâlis gönül'e günde yetmiş kez bakar, inâyet, merhamet ve şefkatiyle nazar eder. Her kimin gönlünde Hakk korkusu yahut sevgisi var ise, o bakışın eseri görünür. Ve eğer yok ise, sınık dildir (kalbi temiz değil, bozuktur), o kimse taş gönüllüdür. Taşa su etki etmez, ona da söz etki etmez." *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 52.

¹⁰⁶ *İmam Cafer Buyruğu*, s. 118, 125, 183. Aynı hususun Şeyh Sâfî Buyruğu'nda da aynı çerçevede işlendiği görülmektedir: "Tarikat içinde Hacc'a gitmek mürebbinin gönlüne girmektir. Zahiren Ka'be'ye giden, ayağı ile yürür gider. Amma, Gönül

Günümüzde, Alevîlerin hac telakkîlerinin bu son noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Her ne kadar temel Alevî kaynaklarında temel İslâmî ibadetlerden birisi olan hac, özgün şekliyle kabul edilse de, pîrin evini ya da makamını ziyaret etmek gibi tarikat hayatındaki uygulamaların, bâtını bir yorumla hac ibadetinin yerine yerleştirildiği görülmektedir.

Buna göre, Alevîler arasında **gönül haccı** esastır.¹⁰⁷ Burada, “Allah’ın mü’minin kalbinde olduğu” şeklindeki tasavvufî kabulün, Alevîlerin hac konusundaki tutumlarını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Tasavvuftaki söz konusu kabulü kendi telakkîleri çerçevesinde şekillendiren Alevîler, kalbin Allah’ın evi olduğundan hareketle,¹⁰⁸ “insanlarla görüşüp, onlarla iyi geçinmenin, onları kırmamanın, onların gönüllerini hoş tutmanın bir hac olacağı” şeklinde bâtını bir düşünceye sahip olmuşlardır. Cemlerde yapılan ve **cemal cemale** gerçekleştirilen ibadetlerde bu maksadın gerçekleştirildiğini düşünen Alevîler, bu yöndeki düşüncelerinden hareketle **Kabe’yi ziyaret etmeyi hac için bir şart olarak görmemektedirler**. Nitekim, haccın varlığı kabul edilse de, çok az istisnası olmakla beraber¹⁰⁹ Alevîler çoğunlukla hacı olmak için Mekke’ye gitmezler.¹¹⁰

Alevîler getirdikleri bâtını yorumlarla temel İslâmî ibadetlerden birisi olan haccı çoğunlukla terk etseler de, konunun girişinde ifade edilen, “terk ettikleri bu ibadetlerin yerine bazısına *ismiyle*, bazısına *şekliyle*, bazısına ise *benzeriyle* kâim ibadetler ikâme etmeleri” hususuna bağlı olarak, Kabe’deki haccın unsurlarını Hacı Bektâş’a taşımak suretiyle **benzeriyle kâim bir hac ibadeti** ikâme etmişlerdir.

Ka’besi’ne yüzü üzerine yürür gider. Dünya padişahları da Ka’be’ye karşı başlarını koyup, yüzlerini toprağa sürerler, yani namaz kılarlar. Hakk’a niyaz ederler. Ammâ ârif olan kişi Hakk’ı bilir, kendisine secde kılar. Hakk’ı bilmeyen sonuna dek müşkil içinde kalır. Hemen cehdedip bir gönül ele getirmeye gayret et ki Ka’be’ye varasın, Hakk’ı kendi evinde göresin.”

Hatâyi hal çağında
Hakk gönül alçağında
Yüzbin Ka’be yapmaktır
Bir gönül al-çağında.”

Bkz.: *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 53.

¹⁰⁷ *Mustafa Temel*.

¹⁰⁸ “Beytullah, insanın kalbidir.” *Emrullah Eraslan*.

¹⁰⁹ *Haydar Çelebi, Eyüp Yıldırım, Hüseyin Yıldız, Haydar Baykal, İbrahim Günay, Süleyman İş, Dursun Şahin, Ahmet Şahin*, 1934 Almus Görümlü doğumlu, ilkokul mezunu, Kul Himmet dedesi. Haccın varlığının Alevîler arasında kabul edildiği ile ilgili dile getirilen şu husus kayda değerdir. Alevîler dualarında, yaptıkları bu duaların “*Hacc’da kesilen kurbanlar ve dualar hürmetine*” kabul edilmesi yönünde bir talepte bulunurlar. *Dursun Şahin, Ahmet Şahin*.

¹¹⁰ *Ali Gökvelioğlu, Haydar Çelebi, Eyüp Yıldırım, Hüseyin Yıldız, Haydar Baykal, İbrahim Günay, Süleyman İş, Dursun Şahin, Ahmet Şahin*.

Buna göre **Aleviler hacı olmak için Hacı Bektâş'ı ziyaret ederler.**¹¹¹

Aleviler arasında evliyâ kültüne bağlı olarak evliyâ ziyaretleri de önemli bir yer tutar. Alevi tekke ziyareti, hacca alternatif teşkil edecek bir şekilde anlamlandırılmıştır. Bu ziyaret, Hacı Bektâş Tekkesi'nin diğer tekkelere hakimiyet kurması doğrultusunda, Hacı Bektâş Tekkesi ziyareti etrafında sistemleşmiştir. Tokat bölgesinde bulunan iki ana ocağın mensuplarının, Hacı Bektâş ziyaretine ek olarak **Hubyar** ve **Keçeci Baba** ziyaretlerinin de hac yerine geçeceği hususundaki kabulleri,¹¹² işaret ettiğimiz “tekke ziyaretlerinin hacca alternatif teşkil edecek bir şekilde anlamlandırılması” ve dolayısıyla bütün ibadetlerin tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmesi hususuna ışık tutmaktadır.

5. Malî İbadetler

Burada, yukarıda örnekleriyle verdiğimiz bu tespitimizi mali ibadetler olarak yerine getirdikleri uygulamalar da doğrulamaktadır. Nitekim bütün telakkilerini tarikat hayatı bağlamında oluşturan Aleviler, maddî ibadetleri de bu çerçevede şekillendirmişlerdir.

Alevilerin temel kaynaklarında, İslâm'ın temel ibadetlerinden zekat hakkında “*Allahu Teâlâ'nın verdüğü malın yüz akçede iki buçuk akçe Hakkullâhı vardır. Sene be sene vermek gerektir. Zirâ sonra hisâbı ve azâbı vardır.*”¹¹³ şeklinde yer alan ifadelerle rağmen, Aleviler fiilen zekat vermemektedirler. Aleviler, diğer tarikatlarda da görülebileceği üzere, gelen gidenin yeme-içme ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamak ya da bu işi yürüten insanların yaptıklarına maddî katkı sağlamak türünden tarikat hayatının ekonomik/mali yönüyle ilgili uygulamaları **maddî ibadet** olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda Karakazan Hakkı olarak Tekke ve Dergahlara Yapılan Yardımlar -ki, her grubun **karakazanının** bağlı olduğu Ocak'ın tekkesinde kaynamasından dolayı bu şekilde isimlendirmek daha doğru olacaktır- ve Hakkullah olarak Dedelere, yürütmüş oldukları hizmetler karşılığında verilen aynî ve nakdî yardımlar, Alevilerin mali ibadet olarak yerine getirdikleri başlıca uygulamalardır. Alevilerin mali ibadetler konusunda göstermiş oldukları bu tavır da, “şeriat makamının ibadetleri olarak gördükleri temel İslâmî ibadetleri bâtinî yorumlar getirerek tarikat hayatının kalıpları içerisinde anlamlandırdıkları ve uygulama-

¹¹¹ Ali Gökvelioğlu, Haydar Çelebi, Eyüp Yıldırım, Hüseyin Yıldız, Haydar Baykal, İbrahim Günay, Süleyman İş, Dursun Şahin, Ahmet Şahin, Nesimi Yıldız, Derviş Başdoğdu.

¹¹² İbrahim Günay, “Hubyar'a yapılan ziyaret de hac yerine geçer” derken; Saduk Dere, Keçeci Babalılar arasında “Keçeci Baba'nın yedi defa ziyaret edilmesiyle hac sevabına erişileceği dair bir inancın olduğunu” dile getirmektedir.

¹¹³ Bisâtî, a.g.e., s. 18; *Kütüb-ı Cebbâr Kulu*, s. 22. Ayrıca bkz.: Mehmet Yaman, *Hacı Bektaş Veli Makalât ve Müslümanlık*, Ayyıldız Yay., Ank., 1998, s. 27.

larını bu çerçevede yerine getirdikleri” tespitimizi en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç

Soya dayalı tarikatlar olarak varlığını sürdüren Geleneksel Alevilik, bütün dinî telakkî ve uygulamalarını da tasavvuf ve tarikat hayatı çerçevesinde şekillendirmiştir. İmanı ikrar olarak gören ve bunu da “elest bezminde ruhların ezelde Hz. Ali tarafından kurulan ve Ehl-i Beyt’çe sürdürülen bu yola uyacaklarına dair Allah’a söz verdikleri” şeklinde yorumlayarak bir pîre ya da mürşide bağlanmak şeklinde anlamlandıran Aleviler, aynı tarzı ibadet hayatı için de hakim anlayış olarak kabul etmişler ve ibadet hayatı ile ilgili bütün telakkîlerini de bu bağlamda oluşturmuşlardır. Nitekim Aleviler, ibadet hayatlarının temeline bir zikir ayini olan “cem”i oturtmuşlardır. Makalemizin ana teması olan, “Alevilerin bütün telakkîlerini tarikat hayatı kalıpları çerçevesinde oluşturdukları” şeklindeki tezimiz doğrultusunda Aleviler, temel İslâmî ibadetler olarak bilinen ve kendilerinin şeriat makamının ibadetleri olarak gördükleri namaz, oruç, hac gibi ibadetler yerine bazısına *ismiyle*, bazısına *şekliyle* ve bazısına *benzeriyle* kaim ibadetler ikame etmişler, bunları da tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmışlardır.

Bütün bunlar, ibadet hayatı dahil bütün telakkîlerini tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirmesinden dolayı Geleneksel Aleviliğin bu çerçevede anlaşılmasının daha sağlıklı bir tutum olacağını açıkça göstermektedir.

KAYNAKLAR

I. Kaynak Eserler

- ARABACI, Fazlı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Etüt, Samsun, 2000.
- ARSLANOĞLU, İbrahim, "Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dâr Kurbanı", *HBVAD*, S. 6, Ank., 1998, ss. 11-34.
- BAHA SAİD, "Türkiye'de Alevî Zümreleri: Tekke Aleviliği-İctimâi Alevîlik", *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, haz.: İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000.
- BAKIR, Mahmut Riyat, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem' ve Bektaşîlik'teki Yorumu*, Alternatif Yay., Ank., 2003.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İst., 1957.
- BİRDOĞAN, Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yay., İst., 1995.
- , *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*, Kaynak Yay., İst., 2001.
- BİSÂTÎ, *Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yay., Ank., 2003.
- BOZKUŞ, Metin, *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*, Sivas, 2000.
- CENGİZ, Recep, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, FÜSBE, Elazığ, 2000.
- COŞAN, Esad, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât*, Seha Neşriyat, Ank., ty.
- ÇELEBİ, Abdullah, *Amasyalı Fedayî Baba Divanı*, Can Yay., İst., 1991.
- DİŞKİRAN, Mehmet, *İnançta Devrim (Evrensel Çağrı)*, Can Yay., İst., 1996.
- ER, Piri, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, Evrak Yay, Ank., 1998.
- Erdebili Şeyh Safî ve Buyruğu*, haz.: Mehmet Yaman, İst., 1994.
- ERÖZ, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, Otağ Mat., İst., 1977.
- ERSEVEN, İlhan Cem, *Alevilerde Semah*, Ant Yay., İst., 1996.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, Selçuk Yay., İst., 1990.

- , *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, İst., 1993.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilâp Kitabevi, İst., 1953.
- , *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkilap ve Aka Kitabevleri, İst., 1977.
- , *Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkilâp Kitabevi, İst., ty.
- GÜNEL, Aşık Durmuş, *El Ele El Hakk'a*, Can Yay., İst., 2000.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ank., 2002.
- İBN MANZÛR, *Lisânü'l-'Arab, Dâru'l-Maârif*, Kahire, ty.
- İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay, Can Yay., İst., 1998.
- İMAM GAZALÎ, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İst., 1975.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İst., 1990.
- KAYA, Haydar, *Alevi Bektâşi Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İst., 1996.
- KENANOĞLU, Ali-ONARLI, İsmail, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, Hubyar Kültür Derneği Yay., İst., 2003.
- KESKİN, Yahya Mustafa, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği E-lazığ Sünköy Örneği*, İlâhiyât Yay., Ank., 2004.
- KORKMAZ, Esat, *Anadolu Alevîliği*, Berfin Yay., İst., 2000.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ank., 1966.
- Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Komisyon, TDV Yay., Ank., 1998.
- MELİKOFF, İrene, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektâşilik Araştırmaları*, çev.: Turan Alptekin, Cem Yay., İst., 1994.
- , *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, çev.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İst., 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Veysel Karanî ve Üveysilik*, Dergah Yay. İst., 1982.
- , "Alevî", *DİA*, c. II, İst., 1989, ss. 368-369.
- , "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Bellekten*, c. LXIV, S. 239, Ank., 2000, ss. 129-159.

- ÖZTELLİ, Cahit, *Pir Sultan'ın Dostları*, Özgür Yay., İst., 1984.
- , *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, Özgür Yay., İst., 1989.
- ÖZTOPRAK, Halil, *Kur'an'da Hikmet Tarih'te Hakikat*, Can Yay., İst., 1990,
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İst., 1968.
- PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İst., 2003.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2002.
- , "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi – Fütüvvetnamelere Göre-", *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ank., 2003, ss. 93-110.
- SELÇUK, Ali, *Tahtacılar*, Yeditepe Yay., İst., 2004.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî, *el-Ensâb*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1998.
- SEZGİN, Abdülkadir, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik*, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihabeddin Ömer, *Tasavvufun Esasları – Avârifü'l-Meârif Tercümesi-*, haz: H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Erkam Yay., İst., 1989.
- ŞENER, Cemal, *Benim Kabem İnsandır*, Ad Yay., İst., 1996.
- , *Alevilik Nedir Şaha Doğru Giden Kervan*, Ant Yay., İst., 2000.
- TORUN, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998.
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İst., 1995.
- ÜÇER, Cenkusu, *Tokat Yöresi Alevileri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005.
- ÜZÜM, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İst., 2002.
- VARLIK, Ali Ağa, *Allah Hedef Can Nokta Alevi-Bektaşilikte Tasavvuf*, Can Yay., İst., 1997.
- VERGOTE, Antoine, *Din, İnanç ve İnaçsızlık*; çev.: Veysel Uysal, MÜİFV Yay., İst., 1999.

YALÇIN, Alemdar-YILMAZ, Hacı, “Bir Ocağın Tarihi: Seyyid Hacı Ali Tûrâbî Ocağı'na Ait Yeni Bilgiler ”, *HBVAD*, S.,26, Ank., 2003, ss. 83-120.

YAMAN, Mehmet, *Hacı Bektaş Veli Makalât ve Müslümanlık*, Ayyıldız Yay., Ank., 1998.

-----, *Alevilik İnanç-Edeb-Erkân*, İst., 2001.

YILDIZ, Harun, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Araştırma Yay., Ank., 2004.

YÜKSEL, Hasan- SAVAŞ, Saim, *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Ceb-bâr Kulu*, Sivas, 1997.

II. Kaynak Kişiler

- Abdullah Kurt, 1966 Zile doğumlu, üniversite terk, Babacı Hubyarlı Dede.
- Ahmet Gökduman, 1931 Zile Alıçözü doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, Keçeci Babalı, tâlib.
- Ahmet Şahin, 1934 Almus Görümlü doğumlu, ilkokul mezunu, Kul Himmet dedesi.
- Ali Arslan, 1938 Almus Gölgeli doğumlu, emekli öğretmen, Eraslan Ocağı (Bektâşi) dedesi.
- Ali Gökvelioğlu, 1933 Sivas Yıldızeli Esençay (Cenikdere) doğumlu, Kızıldeli Evlatları'ndan Bektaşî dedesi.
- A. Rıza Aykul, 1954 Zile Akçakeçili doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, Dedeci Bektâşi, İmam Rıza Ocağı dedesi.
- Bekir Baytekin, 1931 Ulutepe doğumlu, İbrahim Ethem tâlibi, Alevî hocası.
- Bekir Ege (1935 Turhal Ulutepe doğumlu, Köy Enstitüsü mezunu, medresede de okumuş, emekli başkomiser).
- Bektaş Aldemir, 1952 Zile Çakırçalı doğumlu, ilkokul mezunu, Şah İbrahimî dedesi.
- Derviş Başdoğdu, 1927 Zile Akçakeçili doğumlu, okur-yazar, Babacı Bektâşi (Sırrıcı), tâlib.
- Dursun Şahin, 1982 Almus doğumlu, Açıköğretim İktisat Fak. öğrencisi, Kul Himmetli (Şahinoğlu Ocağı mensubu).
- Ebulkasım Baran, 1949 Çakırçalı doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, Şah İbrahim Ocağı tâlibi.
- Emrullah Eraslan, 1930 Niksar Ataköy doğumlu, Alevî Hocası, Güvenç Abdal Ocağı tâlibi, Bektâşi.
- Ergün Kılınçarslan, 1959 Reşadiye doğumlu, üniversite mezunu, Bektâşi tâlib.
- Eyüp Yıldırım, 1931 Tokat Çerçi doğumlu, ilkokul mezunu, Zeyne'l-Abidin Ocağı dedesi.
- Fazlı Doğan, 1929 Niksar Akgüney doğumlu, İlkokul mezunu, Bektaşî dedesi.
- Haydar Baykal, 1950 Zile doğumlu, Zile Göçenli köyünden, emekli öğretmen, Yağmur Ocağı dedesi.
- Haydar Çelebi, 1952 Zile doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, Bektâşi tâlibi.

- Hüseyin Yıldız, 1939 Zile Akkılıç doğumlu, ilkokul mezunu, Vekilci Bektâşî Dedesi (Vekil Dede).
- İbrahim Günay, 1932 Turhal Ulutepe doğumlu, Hubyar dedesi.
- Kasım Kip, 1957 Tokat Eskiköy doğumlu, ilkokul mezunu, Bektâşî tâlib.
- M. Ali Çelik, 1938 Dodurga doğumlu, Nefes Evlatları'ndan Bektâşî.
- Muharrem Tok, 1911 (1329 h.) Zile Alıçözü (Kasım) doğumlu, Dervişçi Bektâşî.
- Muharrem Tuncer, 1948 Reşadiye Sazak doğumlu, lise mezunu, esnaf, Dedeci Bektâşî tâlibi.
- Mustafa Pekgöz, 1959 Doğlacık doğumlu, ilkokul mezunu, İmam Cafer Ocağı tâlibi.
- Mustafa Şener, 1939 Tokat doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, Pir Sultan Ocağı tâlibi.
- Mustafa Temel, 1938 Almus Hubyar doğumlu, Yüksek Okul terk, Hubyar Tekkesi Postnişini.
- Nesimi Yıldız, 1931 Zile Küçükaköz doğumlu, İmam Rıza ocağına bağlı Şıhanlı aşireti Dedesi, okur-yazar, Dedeci Bektâşî.
- Rıza Pirdoğan, 1968 Tokat doğumlu, ortaokul mezunu, esnaf, Şah İbrahim tâlibi.
- Sadık Arslan (Güzel Dede), 1924 Erbaa Keçeci doğumlu, okur-yazar, Keçeci Baba sülâlesinden dede.
- Sadık Kaplan, 1928 Zile Yalinyazı (Maşat) doğumlu, ilkokul mezunu, Dedeci Bektâşî.
- Saduk Dere, 1933 Keçeci doğumlu, emekli, Keçeci Baba dedesi.
- Süleyman İş, 1933 Zile doğumlu, ilkokul mezunu, emekli işçi, Dervişçi Bektâşî, tâlib.
- Yusuf Özer, 1933 Zile doğumlu, ilkokul mezunu, İmam Rıza ocağı Dedesi, Dedeci Bektâşî.